

Далиборка С. Пурић
Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет у Ужицу
Катедра за методике

УДК 004.738.5:655.41]:378.6:[616.98:578.834(497-15)
DOI 10.46793/Uzdanica18.II.099P
Оригинални научни рад
Примљен: 1. октобар 2021.
Прихваћен: 3. децембар 2021.

Љиљана С. Костић
Катедра за језике и књижевност

КОРИШЋЕЊЕ ЕЛЕКТРОНСКЕ КЊИГЕ У ВРЕМЕ ЗДРАВСТВЕНЕ КРИЗЕ ОД СТРАНЕ СТУДЕНАТА УЧИТЕЉСКИХ И ПЕДАГОШКИХ ФАКУЛТЕТА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА¹

Апстракт: Аутори у раду испитују искуства студената учитељских и педагошких факултета (N = 394) у вези са (а) коришћењем електронске књиге за потребе студија; (б) утицајем пандемије ковида 19 на коришћење е-књиге за потребе студија и (в) факторима који су иницирали коришћење електронске књиге. Резултати истраживања показују да две трећине анкетираних користи овај формат књиге. Према искуству више од трећине студената, актуелна здравствена криза допринела је коришћењу електронске књиге у већој мери него раније, док је четвртину испитаника мотивисала да почне да је користи. Коришћење електронске књиге иницирано је у највећој мери под утицајем професора и самосталним претраживањем интернета. Будући учитељи и васпитачи са подручја Западног Балкана отворени су према коришћењу савремених технологија, а актуелна пандемија интензивирала је коришћење електронске књиге за потребе њиховог образовања, што је допринело превазилажењу тешкоћа изазваних здравственом кризом, као и оспособљавању за ефикасан и ефективан рад са будућим генерацијама читалаца различитих форми текста.

Кључне речи: електронска књига, пандемија ковида 19, студенти учитељских и педагошких факултета, Западни Балкан.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта „Настава и учење – проблеми, циљеви и перспективе” (бр. 179026), чији је носилац Педагошки факултет у Ужицу, а који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и билатералног пројекта „Кризе, изазови и савремени образовни систем” који реализују Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу (Србија) и Филозофски факултет Универзитета Црне Горе (Црна Гора) (2021–2023).

УВОД

Глобална здравствена криза проузрокована епидемијом вируса корона изазвала је тектонске промене у друштву на целој планети, утичући на све сфере живота и све области рада. Затварања унутар појединачних држава, регија и градова, те заустављање уобичајеног привредног и друштвеног живота захтевали су бројне акције од стране власти и појединаца. Било је потребно одговорити на бројне изазове како би се превазишао почетни шок, а свакодневни живот, прилагодивши се новонасталој ситуацији, вратио у приближно нормалне токове. Пресудну улогу у том процесу одиграла су информационо-комуникациона средства, будући да су се једино посредством њих могле покренути многе активности и успоставити комуникација међу људима. Упоредо са веома оштрим епидемиолошким мерама и изолованошћу из социјалног окружења, покренут је талас убрзане дигитализације. Целокупан образовни систем преусмерен је на нови комуникациони канал – заснован на ресурсима информационо-комуникационих технологија – путем бројних апликација и дигиталних образовних платформи, чиме је готово антиципиран „универзитет будућности” (Ецковиц и др. 2000).

Ограничење кретања и епидемиолошке мере приморали су учеснике наставног процеса да своје активности прилагоде раду и учењу од куће. Више од 1,5 милијарди ученика и студената из целог света било је погођено овим мерама (УНЕСКО 2020). Напуштање традиционалне наставе и преусмеравање на нови модел – онлајн-наставу, довело је све учеснике наставног процеса пред бројне изазове: проблеми економске и социјалне природе, последице које оставља усамљеност на ментално здравље, обученост и техничка опремљеност као предуслов укључења у нови модел наставе и сл. (Архам и др. 2021; Барнс 2020).

Онлајн-настава и учење у кућним условима зависе не само од технологије, већ и од ресурса неопходних за учење – пре свега књига и уџбеника. У строгим епидемиолошким условима, који су у својој најрадикалнијој варијанти ишли до потпуне забране кретања и спречавања социјалних контаката, када су све образовне и културне установе обуставиле рад, значајно је био отежан приступ уџбеницима и стручној литератури. Библиотеке – универзитетске, факултетске, школске и градске – биле су физички недоступне, због чега је посебна одговорност била на дигиталним платформама као једином решењу за наставнике, студенте и ученике (Бхати, Кумар 2020).² За разлику од регуларних услова, у којима су онлајн-настава и електронски садржаји били „алтернативна и флексибилна опција”, ванредна, пандемијска ситуација

² Током периода изолације, као подршка наставном процесу, у Сједињеним Америчким Државама је развијена Национална библиотека за хитне случајеве (Бхати, Кумар 2020).

учинила их је јединим избором (Бозкурт, Шарма 2020). Електронска књига постала је неретко једино алтернативно решење.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

Преусмеравање наставе на нови комуникациони канал актуализовало је стару полемику, коју је шездесетих година 20. века покренуо Маршал Маклуан својом песимистичком визијом о смрти књиге, као нужној последици развоја технологије. Чврсто верујући да „електронски медији потпуно и готово намах преображавају културу, вредности и ставове”, предвиђао је крај цивилизације коју познајемо (Маклуан 2012: 20). Основни тон његових ставова битно се не разликује од сличних слутњи у вези са судбином књиге које су кроз историју, од старог века до данашње, такозване електронске епохе (*homo digitalis*), пратиле „смену парадигми читања” (Божић 2011: 4). С друге стране, поборници идеје да је књига савршен изум децидно истичу да ће она „можда еволуирати у својим саставним деловима”, али се читаоци ње никада неће решити (Каријер, Еко 2011: 14).

Амбивалентни ставови о судбини књиге доживели су ревизију у периоду пандемијске кризе, сходно смени образовних парадигми у измењеном друштвеном контексту, у коме штампана књига постаје недоступна (строге епидемиолошке мере закључавања) и замењива (једино доступном) електронском књигом. У новим условима уочава се сва неоснованост ранијих полемика и предвиђања – оне нису узимале у обзир значајније измењен друштвени контекст (здравствене кризе или било који други облик друштвених криза). Историја књиге је, дакле, потпуно непредвидива и „може се разумети само у историјској перспективи, док су се краткорочна предвиђања, настала исхитрено на основу неког технолошког достигнућа, показала као промашаји” (Маширевић 2015: 91). Другим речима:

„Историја медија наводи нас опет да поставимо класично питање о постојању дисконтинуитета или континуитета. Ако дисконтинуитет постоји, ако очигледно постоји прелазак из једне логике у другу, то време промене догађа се увек после дугог одлагања, кроз процес постизања постепених успеха и процес акумулације који на крају доводе до преваге те друге логике” (Барбије 2009: 425).

Од својих почетака седамдесетих година прошлог века, када је Мајкл Харт креирао пројекат бесплатне дистрибуције књига у дигиталној форми с циљем да се дела која представљају јавно добро учине свима доступним, дајући му индикативни назив *Пројекат Гутенберг*, електронска књига је привлачила пажњу истраживача. Најчешће је посматрана кроз аналогију са штампаном књигом, те и већина дефиниција полази са истог становишта, за-

државајући се на следећем: дигитално својство електронске књиге, сличност са штампаном књигом, садржај и технички развој (Живковић 2012). Електронска књига је „обимна публикација у дигиталном облику која се састоји од текста, слика или обоје, читљива је на рачунарима и другим електронским уређајима” (Гардинер, Мусто 2010). Тачније, то је књига у дигиталном формату или дигитална књига, као и електронско издање штампане књиге (Адејинка и др. 2018).

Електронска књига представља „нову технологију, али истовремено и нови медиј” (Бадурин, Сердарушић 2015: 67). Публиковање прве е-књиге 1987. године и одржавање Првог сајма електронских књига у Мериленду 1998. године афирмисали су овај облик књиге, те се, сасвим разумљиво, појавила претпоставка да ће она надјачати продају штампаних књига. Појавом електронских читача – Сонијев читач (2006) и Амазонов *Kindle* (2007) е-књиге су постале „прави тржишни хит” и наметнуле се као алтернатива класичној, штампаној књизи (Божић 2011).

Књига је била „далеко најприправнији медиј” за пренос у електронски облик (Кеча 2011: 17). Прве отворене платформе (*Open Access*, *Open Content* и др.), а потом и дигиталне библиотеке (*The Internet Archive*, *World Public Library*, *Wattpad*, *World Public Library* итд.), које су тежиле формирању дигиталне библиотеке света, преузеле су улогу „информационог посредника унутар заједнице”, због чега је електронска књига постала доступнија већем броју читалаца (Хамовић 2008: 220). Како је образовање велики зависник од књига, али истовремено и једна од области на које савремене технологије највише утичу, учесницима у образовном процесу је посредством електронске књиге обезбеђен лакши приступ изворима информација, чијом се дисеминацијом обезбеђује процес доживотног учења и образовања (*IFLA/Unesco Manifesto за дигиталне библиотеке* 2019). Економски и привредно развијеније државе света су, природно, отвореније према иновацијама, самим тим и дигиталним ресурсима, међу којима значајно место заузима електронска књига, која постаје све присутнија у настави, нарочито на високообразовним институцијама. У Универзитетској библиотеци у Окланду, на пример, електронске књиге већ 2003. године чине значајан део библиотечког фонда, у Универзитетској библиотеци у Минхену присутне су од 2006. године, док је Универзитет у Индијани три године касније студентима понудио уџбенике у електронском формату. Такође, близу 65% академске популације у Великој Британији у 2009. години користило је е-књигу (Алсалхи и др. 2020; Мачкал 2009; Минчић Обрадовић 2011). Истовремено, мање развијене земље морају да улажу далеко веће напоре како би афирмисале е-књигу и отклониле бројне тешкоће, било финансијске, било неке друге природе (непознавање, предрасуде, отпор према иновацијама, недовољна дигитална писменост и сл.) и укључиле их у наставни процес (Калид 2014). Измењен друштвени контекст, као у случају здравствене кризе изазване вирусом корона, у коме се

традиционални и конвенционални видови наставно-образовног рада не могу спроводити, нужно намеће потребу за реструктурирањем метода наставе и учења. С тим у вези, створена је нова организација рада која је незамислива без имплементирања савремених технолошких достигнућа. Једно од питања које се намеће у том контексту јесте каква је позиција студената у измењеном образовном окружењу, односно у којој мери и на који начин је то окружење утицало на приступ уџбеницима и стручној литератури у електронској форми.

МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ

Предмет истраживања јесте утицај актуелне здравствене кризе на коришћење електронске књиге од стране студентске популације. Циљ је био да се упореде искуства будућих учитеља и васпитача у вези са коришћењем електронске књиге пре и за време пандемије изазване вирусом ковид 19. Истраживачки задаци односили су се на испитивање искустава студената педагошких и учитељских факултета у вези са (а) коришћењем електронске књиге за потребе студија; (б) утицајем пандемије изазване вирусом ковид 19 на коришћење електронске књиге за потребе студија; (в) факторима који су иницирали коришћење електронске књиге.

Истраживање је засновано на примени дескриптивне методе, а подаци су добијени анкетањем студената, будућих учитеља и васпитача, које је спроведено у мају, јуну и јулу 2021. године. Узорак су чинила 394 студента са 8 универзитета, односно 9 факултета из држава Западног Балкана, регије посматране у географском смислу, и то: Педагошког факултета у Ужицу и Факултета педагошких наука у Јагодини (Универзитет у Крагујевцу); Учитељског факултета Универзитета у Београду, Педагошког факултета у Сомбору Универзитета у Новом Саду, Педагошког факултета у Врању Универзитета у Нишу, Учитељског факултета Свеучилишта у Загребу; Филозофског факултета Универзитета у Бањалуци; Педагошког факултета Универзитета у Сарајеву и Филозофског факултета у Никшићу Универзитета Црне Горе. Као независне варијабле операционализовани су држава у којој је седиште факултета (*Србија, Црна Гора, Хрватска, Босна и Херцеговина*); година студија (*прва, друга, трећа, четврта и пета*, односно *ајсолвенти*³) и просечна оцена остварена током студија (*између 6 и 7; између 7 и 8; између 8 и 9; између 9 и 10*).

³ Учитељски и васпитачки студиј на Учитељском факултету Свеучилишта у Загребу јесу интегрисане основне академске студије у трајању од 5 година. Из тог разлога, студенти пете године са Учитељског факултета из Загреба и апсолвенти са осталих факултета из узорка чине једну поткатегорију.

Добијени подаци обрађени су квалитативно и квантитативно – применом статистичког софтверског пакета IBM SPSS Statistic 20. У циљу тестирања разлика у ставовима студената примењен је хи-квадрат тест и анализа варијансе.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

ИСКУСТВА СТУДЕНАТА У ВЕЗИ СА КОРИШЋЕЊЕМ ЕЛЕКТРОНСКЕ КЊИГЕ ЗА ПОТРЕБЕ СТУДИЈА

Савремена технологија која значајно унапређује приступ различитим врстама информација утицала је на повећање популарности електронске књиге (ДеНојел, Рајбл 2017), као и на читалачке навике студената (Таит и др. 2016). У том смислу, први истраживачки задатак односио се на испитивање искустава будућих учитеља и васпитача у вези са коришћењем електронске књиге за потребе студија. Истраживачки налази показују да студенти у електронском формату најчешће користе стручну литературу (40,9%), односно стручну литературу и основношколске уџбенике (26,9%), док четвртина анкетираних (24,9%) не користи електронску књигу за потребе студија (Табела 1).

Табела 1. Коришћење електронске књиге од стране студената у зависности од године студија

Година студија	Да, стручну литературу	Да, основношколске уџбенике	Да, стручну литературу и основношколске уџбенике	Нисам користио ЕК	Укупно
Прва	36 50,7%	4 5,6%	16 22,5%	5 21,1%	71 100,0%
Друга	35 50,7%	0 0%	13 18,8%	21 30,4%	69 100,0%
Трећа	43 44,3%	9 9,3%	23 23,7%	22 22,7%	97 100,0%
Четврта	16 28,6%	7 12,5%	17 30,4%	16 28,6%	56 100,0%
Пета / Апсолвент	31 30,7%	9 8,9%	37 36,6%	24 23,8%	101 100,0%
Укупно	161 40,9%	29 7,4%	106 26,9%	98 24,9%	394 100,0%

$\chi^2 = 24,573$, $df = 12$, $p = 0,017$

Резултати других истраживања такође показују да студенти различито вреднују место и улогу електронске књиге „у процесу креирања продуктивног окружења за учење” (Костић, Пурић 2021: 74). Имајући у виду експанзију електронских садржаја у образовној сфери, као и налазе према којима

популарност употребе електронске књиге од стране студената расте (ДеНојел, Рајбл 2017), значајан удео електронске форме књиге у образовању будућих учитеља и васпитача је очекиван. Са друге стране, бројни, емпиријски доказани недостаци ове форме (Делгадо и др. 2018; Дјуран 2013; Оцић 2015; Пиктон 2014; Спицер 2015; Тосун 2014) могу представљати аргументе на основу којих се студенти нерадо опредељују за електронску књигу.

Држава у којој је седиште факултета као независна варијабла није значајно утицала на коришћење литературе за потребе студија у електронском облику ($F = 0,882$, $df = 3$, $p = 0,450$).

Испитивање утицаја године студија на коришћење електронске књиге показује да се на почетку студија анкетирани студенти у већој мери опредељују за стручну литературу, док током завршних година чешће користе и стручну литературу и електронске уџбенике (Табела 1). Уочене разлике су статистички значајне на нивоу 0,05 ($\chi^2 = 24,573$, $df = 12$, $p = 0,017$), што указује на важност студијске године при опредељивању за врсту литературе у електронском формату која се користи за потребе студија. Према студијском програму за образовање учитеља и васпитача, методички садржаји који су уско везани и за електронске уџбенике, односно електронске дидактичке материјале изучавају се у оквиру старијих студијских година, што је резултирало значајним разликама у коришћењу врсте електронских садржаја за потребе студената различитих година студија.

Табела 2. Коришћење електронске књиге од стране студената у зависности од просечне оцене остварене током студија

Просечна оцена	Да, стручну литературу	Да, основношколске уџбенике	Да, стручну литературу и основношколске уџбенике	Нисам користио ЕК	Укупно
Између 6 и 7	5 35,7%	0 0,0%	1 7,1%	8 57,1%	14 100,0%
Између 7 и 8	57 33,9%	19 11,3%	46 27,4%	46 27,4%	168 100,0%
Између 8 и 9	71 46,1%	6 3,9%	43 27,9%	34 22,1%	154 100,0%
Између 9 и 10	28 48,3%	4 6,9%	16 27,6%	10 17,2%	58 100,0%
Укупно	161 40,9%	29 7,4%	106 26,9%	98 24,9%	394 100,0%

$\chi^2 = 21,245$, $df = 9$, $p = 0,012$

Испитивање повезаности између коришћења електронске књиге и успеха на студијама показује да студенти са вишом просечном оценом у већој мери користе електронску књигу за потребе студија (Табела 2). Притом, проценат анкетираних који користе стручну литературу у електронском облику расте са бољим успехом током студија. Са друге стране, највећи проценат

студената са најнижом просечном оценом такође користи углавном стручну литературу, док је скоро исти проценат анкетираних из осталих подгрупа формираних према успеху током студија који се опредељују за коришћење и стручне литературе и електронских уџбеника. Статистичка анализа ($\chi^2 = 21,245$, $df = 9$, $p = 0,012$) потврђује значајност уочених разлика, то јест указује на важност просечне оцене за коришћење литературе у електронском формату од стране студената учитељских и педагошких факултета. Налази студије којом су испитиване преференције формата књиге при читању садржаја везаних за академске курсеве, у којој је учествовало више од 10.000 студената из 21 земље, показују такође да се учесници у истраживању са бољим академским успехом радије опредељују за електронски материјал за учење (Мизрахи и др. 2018). Генерално, експанзија дигиталних садржаја у контексту окружења за учење утицала је и на читалачке навике студената учитељских и педагошких факултета у вези са коришћењем различитих врста електронске књиге за потребе студија.

УТИЦАЈ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА 19 НА КОРИШЋЕЊЕ ЕЛЕКТРОНСКЕ КЊИГЕ ЗА ПОТРЕБЕ СТУДИЈА

Имајући у виду да су и пре глобалне здравствене кризе студенти у значајно већој мери у електронском облику читали научну, односно стручну литературу или садржаје потребне за испит него, на пример, књижевност или белетристику (Бадурина, Сердарушић 2015), оправдано је очекивање да је пандемија ковида 19 омасовила и интензивирала коришћење е-књиге у образовне сврхе. Испитивали смо да ли, према искуству студената учитељских и педагошких факултета, постоји повезаност између здравствене кризе изазване пандемијом и коришћења литературе за потребе студија у електронском формату. Истраживачки налази показују да највећи проценат анкетираних за време пандемије електронску књигу користи у већој мери него раније (39,3%), трећина студената (33,0%) указује да пандемија није утицала на коришћење овог формата књиге, док нешто више од четвртине испитаника (27,7%) наводи да су их околности током пандемије мотивисале да почну да користе електронску књигу за потребе студија (Табела 3). Налази других студија такође сведоче да је ковид 19 утицао на повећање интересовања за ресурсе информационаих технологија (Сеин 2020; Хе и др. 2021), а између осталог и за електронске књиге, које су током глобалне здравствене кризе стекле додатну популарност (Малакиас и др. 2021).

Читалачке навике студената педагошких и учитељских факултета у вези са коришћењем електронске књиге пре и за време пандемије на разликују се значајно у различитим државама Западног Балкана ($F = 0,548$, $df = 3$, $p = 0,650$).

Табела 3. Утицај пандемије на коришћење електронске књиге за потребе студија у зависности од године студија

Година студија	Да, да почнем да користим ЕК	Да, да користим ЕК у већој мери него раније	Није утицала	Укупно
Прва	17 23,9%	31 43,7%	23 32,4%	71 100,0%
Друга	22 31,9%	24 34,8%	23 33,3%	69 100,0%
Трећа	21 21,6%	45 46,4%	31 32,0%	97 100,0%
Четврта	16 28,6%	18 32,1%	22 39,3%	56 100,0%
Пета / Апсолвент	33 32,7%	37 36,6%	31 30,7%	101 100,0%
Укупно	109 27,7%	155 39,3%	130 33,0%	394 100,0%

$$\chi^2 = 6,729, df = 8, p = 0,566$$

Истраживачки налази показују одређену повезаност између године студија као независне варијабле и утицаја глобалне здравствене кризе на коришћење електронске књиге (Табела 3). Пандемија је у највећој мери утицала на студенте старијих студијских година да почну да користе електронску књигу, а на студенте треће године да је користе у већој мери него раније. Статистичка анализа ($\chi^2 = 6,729, df = 8, p = 0,566$) није потврдила значај утицаја пандемије на коришћење електронске књиге у зависности од године студија анкетираних студената.

Табела 4. Утицај пандемије на коришћење електронске књиге за потребе студија у зависности од просечне оцене остварене током студија

Просечна оцена	Да, да почнем да користим ЕК	Да, да користим ЕК у већој мери него раније	Није утицала	Укупно
Између 6 и 7	4 28,8%	5 36,7%	5 36,7%	14 100,0%
Између 7 и 8	48 28,8%	60 35,7%	60 35,7%	168 100,0%
Између 8 и 9	38 24,7%	67 43,5%	49 31,8%	154 100,0%
Између 9 и 10	19 32,8%	23 39,7%	16 27,6%	58 100,0%
Укупно	109 27,7%	155 39,3%	130 33,0%	394 100,0%

$$\chi^2 = 3,372, df = 6, p = 0,761$$

Глобална здравствена криза у већој мери је утицала на коришћење електронске књиге за потребе студија од стране успешнијих студената (Табела 4). Највећи проценат најуспешнијих током пандемије почео је да користи електронски формат књиге за потребе студија, а већи проценат испитаника из поткатегија успешнијих електронску књигу користи у већој мери него

раније. Међутим, наведене разлике нису статистички значајне ($\chi^2 = 3,372$, $df = 6$, $p = 0,761$), што имплицира да просечна оцена није фактор који одређује промену односа студената учитељских и педагошких факултета према електронској књизи током пандемије.

Резултати истраживања показују да постоји повезаност између пандемије ковида 19 и коришћења електронске књиге од стране студената учитељских и педагошких факултета, која се огледа како у одређивању за овај формат књиге, тако и у интензитету коришћења у академске сврхе.

ФАКТОРИ КОЈИ СУ ИНИЦИРАЛИ КОРИШЋЕЊЕ ЕЛЕКТРОНСКЕ КЊИГЕ ОД СТРАНЕ СТУДЕНАТА

Један од истраживачких задатака односио се на испитивање утицаја појединих фактора који су потенцијално иницирали коришћење електронске књиге за потребе студија. Претпоставили смо да је електронска књига могла бити откривена *случајно, ирејтраживањем интернетџа*; затим да је њено коришћење иницирано *ио захтеву или ирејпоруци професора; ио ирејпоруци колеџа студијата*; или *особа које нису повезане са студијата*; односно *ио ирејпоруци из иштампаних или електронских медија*. Анкетираним студентима понуђена је и могућност допуњавања листе фактора. Према добијеним резултатима, више од трећине анкетираних (39,1%) наводи препоруку или захтев професора, четвртина студената је ову форму књиге открила самосталним претраживањем интернета (25,9%), а није занемарљив утицај вршњачке подршке, то јест колега студената (14,7%) (Табела 5). Допуњавајући листу понуђених фактора, испитивани студенти указали су на одређивање за електронску књигу услед немогућности да дођу до одговарајућих књига у штампаном формату (недовољан број примерака књиге у библиотеци факултета; недоступност штампаних књига, односно штампаних књига на страним језицима у књижарама и библиотекама) или услед директног утицаја здравствене кризе на доступност књига (затварање јавних и академских библиотека на почетку пандемије).

Истраживачки налази указују на значај академске подршке за коришћење електронске књиге током студија, пре свега од стране професора, што са друге стране актуелизује питање њиховог односа према овом формату садржаја за учење. Ако је раније и изостајала подршка наставника за коришћење књиге у електронској форми (Калид 2014), нове околности ће то бар у одређеној мери променити. Досадашња истраживања такође потврђују значајан утицај различитих облика интернет извора, као и одређени допринос колега студената одређивању за електронску књигу за потребе студија (Мачкал 2009).

Статистичка анализа не показује значајне разлике у искуству студената из различитих држава Западног Балкана у вези са факторима који су иницирали коришћење електронске књиге за потребе студија ($F = 1,675$, $df = 3$, $p = 0,172$).

Табела 5. Фактори који су иницирали коришћење електронске књиге од стране студената у зависности од године студија

Година студија	Случајно, претражив. интернета	По захтеву/ препоруци професора	По препоруци колега студената	По препоруци особе ван факултета	По препоруци из медија	Друго	Не користим	Укупно
Прва	18 25,4%	22 31,0%	11 15,5%	6 8,5%	5 7,0%	2 2,8%	7 9,9%	71 100,0%
Друга	14 20,3%	28 40,6%	6 8,7%	6 8,7%	7 10,1%	1 1,4%	7 10,1%	69 100,0%
Трећа	23 23,7%	43 44,3%	14 14,4%	8 8,2%	4 4,1%	3 3,1%	2 2,1%	97 100,0%
Четврта	13 23,2%	19 33,9%	11 19,6%	3 5,4%	2 3,6%	2 3,6%	6 10,7%	56 100,0%
Пета / Апсолвент	34 33,7%	42 41,6%	16 15,8%	7 6,9%	1 1,0%	1 1,0%	0 0,0%	101 100,0%
Укупно	102 25,9%	154 39,1%	58 14,7%	30 7,6%	19 4,8%	9 2,3%	22 5,6%	394 100,0%

$\chi^2 = 34,58$, $df = 24$, $p = 0,075$

Анализа резултата анкетања показује извесне разлике у значају утицаја појединих фактора на опредељивање студената за електронску књигу у зависности од године студија (Табела 5). Наиме, студенти завршних година студија у највећој мери почињу да користе електронску књигу самосталним претраживањем електронских извора, што је и очекивано, имајући у виду потребу за различитим изворима у циљу реализације праксе, односно израде мастер рада. Истраживања реализована пре пандемије показују опречне налазе у вези са коришћењем електронских извора од стране студената старијих година студија – са једне стране показују жељу да их користе (Радић Бојанић, Топалов 2012), док, са друге стране, старији студенти показују већи отпор коришћењу е-књиге, будући да су више навикли на традиционални – штампани текст (Калид 2014). Студенти треће године почињу да користе електронску књигу углавном према захтеву или препоруци професора, док су медијски подстицаји најважнији за студенте друге године. Тестирање статистичке значајности уочених разлика ($\chi^2 = 34,58$, $df = 24$, $p = 0,075$) показује да година студија не утиче значајно на важност појединих фактора који су иницирали коришћење електронске књиге од стране студената учитељских и педагошких факултета.

Табела 6. Фактори који су иницирали коришћење електронске књиге у зависности од просечне оцене остварене на студијама

Просечна оцена	Случајно, претражив. интернета	По захтеву/ препоруци професора	По препоруци колега студената	По препоруци особе ван факултета	По препоруци из медија	Друго	Нисам користио	Укупно
Између 6 и 7	2 14,3%	5 35,7%	4 28,6%	1 7,1%	1 7,1%	1 7,1%	0 0,0%	14 100,0%
Између 7 и 8	39 23,2%	66 39,3%	28 16,7%	14 8,3%	8 4,8%	2 1,2%	11 6,5%	168 100,0%
Између 8 и 9	40 26,0%	63 40,9%	21 13,6%	9 5,8%	8 5,2%	5 3,2%	8 5,2%	154 100,0%
Између 9 и 10	21 36,2%	20 34,5%	5 8,6%	6 10,3%	2 3,4%	1 1,7%	3 5,2%	58 100,0%
Укупно	102 25,9%	154 39,1%	58 14,7%	30 7,6%	19 4,8%	9 2,3%	22 5,6%	394 100,0%

$$\chi^2 = 13,812, df = 18, p = 0,741$$

Успех на студијама као независна варијабла у извесној мери утиче на разлике у иницијалној мотивисаности студената за коришћење електронске књиге за потребе студија (Табела 6). Студенти који остварују слабији успех подложнији су препоруци професора и других студената, док су студенти са бољом просечном оценом самосталнији у опредељивању за електронску књигу. Просечна оцена не утиче значајно на разлике у важности фактора који су допринели опредељивању студената за коришћење електронске књиге за потребе студија ($\chi^2 = 13,812, df = 18, p = 0,741$).

Дакле, добијени резултати показују да су већи утицај на студенте учитељских и педагошких факултета у домену коришћења електронске књиге имали учесници у наставном процесу, у поређењу са факторима који нису директно повезани са њиховим студијама.

ЗАКЉУЧАК

Дигитална технологија као важна компонента савременог друштва представљала је релевантан фактор у процесу реструктурирања наставе и учења (Вајсберг 2011) у условима пандемије ковида 19. Један од аспеката разматрања утицаја глобалне здравствене кризе на образовање јесте испитивање позиције студената у измењеном образовном окружењу, у смислу коришћења могућности приступа уџбеницима и стручној литератури у електронској форми.

Резултати истраживања показују да две трећине студената педагошких и учитељских факултета са подручја Западног Балкана као географске регије користе е-уџбенике, од којих најчешће стручну литературу, али и основношколске уџбенике. Студијска година и успех на студијама представљају зна-

чајне факторе при опредељивању за врсту литературе у електронском формату која се користи за потребе студија. Испитивање повезаности између пандемије и коришћења електронске књиге показује да око 40% испитаника овај формат користи у већој мери него раније, око четвртине анкетираних е-књигу је почело да користи за време пандемије, док код четвртине студената здравствена криза није утицала на коришћење електронске књиге за потребе студија. Фактори који су у највећој мери мотивисали студенте да почну да користе е-књигу јесу препорука или захтев професора и самостално претраживање интернета, а у значајној мери и препорука колега студената.

Иако развијање и унапређивање вештине академског истраживања код студената представља један од општих циљева академског образовања (Радић Бојанић, Топалов 2012), поједина истраживања указују на разлике у односу према образовним ресурсима различитих формата од стране студената различитих усмерења. На пример, студенти који похађају студије из техничко-технолошких области опредељују се за коришћење е-књиге за потребе студија у већој мери у односу на студенте из других научних области (Прелер и др. 2014). Резултати истраживања показују да су студенти педагошких и учитељских факултета отворени према коришћењу савремених технологија, а здравствена криза интензивирала је коришћење електронске књиге за потребе њиховог образовања. Поред доприноса превазилажењу изазова савременог образовања у измењеним околностима, искуство коришћења електронске књиге за потребе студија може представљати важан ресурс ефикасног и ефективног рада са будућим генерацијама читалаца различитих форми текста, имајући у виду да, без обзира на то колико је висок ниво развијености технологије, кључну улогу у унапређењу образовног процеса има спремност појединаца за имплементацију е-учења (Алкатани, Рајкан 2020).

ЛИТЕРАТУРА

Адејинка, Дер, Адебиси, Лавал (2018): Т. Adeyinka, O. O. Dare, O. S. Adebisi, A. M. Lawal, Perception and Usage Pattern of e-books among Library and Information Science Students in Selected Universities in Nigeria, *DESIDOC, Journal of Library & Information Technology*, 38(2), 132–140. Retrieved in December 2021 from <https://publications.drdo.gov.in/ojs/index.php/djlit/article/view/11111/6166>.

Алкатани, Рајкан (2020): А. Y. Alqahtani, A. A. Rajkhan, E-Learning Critical Success Factors during the COVID-19 Pandemic: A Comprehensive Analysis of E-Learning Managerial Perspectives, *Education Sciences*, 10(9), 2–16. Retrieved in December 2021 from <https://www.mdpi.com/2227-7102/10/9/216/htm>.

Архам, Норизан, Мазалан, Богал, Норизан (2021): А. F. Arham, N. S. Norizan, M. I. Mazalan, N. Bogal, M. N. Norizan, The Nexus Between Factors Affecting eBook Acceptance and Learning Outcomes in Malaysia, *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(9), 35–43. Retrieved in December 2021 from <http://koreascience.or.kr/article/JAKO202124553369175.pdf>.

Бадурина, Сердарушић (2015): В. Badurina, Н. Serdarušić, Перцепција е-књиге студената у Хрватској, *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova*, 8, 65–80. Retrieved in September 2021 from <http://www.libellarium.org/index.php/libellarium/article/view/236/347>.

Барбије (2009): F. Barbije, *Istorija knjige*, Beograd: Clio.

Барнс (2020): S. Barnes, Information management research and practice in the post-COVID-19 world, *International Journal of Information Management*, 55(1). Retrieved in November 2021 from <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S026840122030995-6?token=059D81CBE9ADFB7C923BF1013DE4DAF397ACA22AEF6873FD2C218649D939CAB0F4C7F73A96C99F63D942F3869248DBFA&originRegion=eu-west-1&originCreation=20211230191930>.

Божић (2011): Ј. Божић, (Пост)култура читања: време изазова, *Чуји алишмије*, 19, Панчево: Градска библиотека, 2–6.

Бхати, Кумар (2020): P. Bhati, I. Kumar, Role of Library Professionals in a Pandemic Situation Like COVID-19, *International Journal of Library and Information Studies*, 10(2), 33–48. Retrieved in November 2021 from https://www.researchgate.net/publication/342697905_Role_of_Library_Professionals_in_a_Pandemic_Situation_Like_COVID-19_Pankaj_Bhati.

Бозкурт, Шарма (2020): A. Bozkurt, R. Sharma, Emergency remote teaching in a time of global crisis due to Corona Virus pandemic, *Asian Journal of Distance Education*, 15, 1–6. Retrieved in December 2021 from <https://zenodo.org/record/3778083#.Yc4IaWjMJPY>.

Вајсберг (2011): M. Weisberg, Student Attitudes and Behaviors towards Digital Textbooks, *Publishing Research Quarterly*, 27, 188–196. Retrieved in December 2021 from <http://dx.doi.org/10.1007/s12109-011-9217-4>.

Гардинер, Мусто (2010): E. Gardiner, R. Musto, The Electronic Book, In: M. F. Suarez, H. R. Woudhuysen, *The Oxford Companion to the Book*, Oxford: Oxford University Press, 164–171.

Делгадо, Варгас, Акерман, Салмерон (2018): P. Delgado, C. Vargas, R. Ackerman, L. Salmerón, Don't throw away your printed books: a meta-analysis on the effects of reading media on reading comprehension, *Educational Research and Reviews*, 25, 23–38. Retrieved in November 2021 from <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S1747938X18300101?token=A0CF265EDA231272D24229348F37FC2E2C6E1071F95878C41B838DBEDBC32AABB71D1A5F6673475FBDEF17B8A67D19ED&originRegion=eu-west-1&originCreation=20211230194629>.

ДеНојел, Рајбл (2017): A. DeNoyelles, J. Raible, Exploring the Use of E-Textbooks in Higher Education: A Multiyear Study, *Educause Review*. Retrieved in December 2021 from <https://er.educause.edu/articles/2017/10/exploring-the-use-of-e-textbooks-in-higher-education-a-multiyear-study>.

Дјуран (2013): E. Duran, Investigation on views and attitudes of students in Faculty of Education about reading and writing on screen, *Educational Research and Review*, 8(5), 203–211. Retrieved in August 2021 from https://academicjournals.org/article/article1379667224_Duran.pdf.

Ецковиц, Вебстер, Гебхарт, Тера (2000): H. Etzkowitz, A. Webster, Gebhardt, B. R. C. Terra, The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm, *Research Policy*, 29(2), 313–330. Retrieved

in November 2021 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0048733399000694?via%3Dihub>.

Живковић (2012): D. Živković, *Elektronička knjiga: knjiga između prošlosti i budućnosti*, *Knjižničar/ka: časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 3(3), 8–12. Retrieved in August 2021 from <https://hrcak.srce.hr/233322>.

IFLA/Unesco Manifesto za digitalne biblioteke, International federation of library associations and institutions. Retrieved in December 2021 from <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/digital-libraries/documents/ifla-unesco-digital-libraries-manifesto-sr.pdf>.

Калид (2014): A. Khalid, *Text Books: ebook Vs. Print*, *Journal of Education and Human Development*, 3(2), 243–258. Retrieved in August 2021 from http://jehdnet.com/journals/jehd/Vol_3_No_2_June_2014/13.pdf.

Каријер, Еко (2011): Ž. Karijer, U. EKO, *Ne nadaјte se da ćete se rešiti knjiga*, Čačak – Beograd: V. Kukuć – Gradac K.

Кеча (2012): М. Кећа, Е-књига – најновији облик књиге, *Knjižničar/ka: časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 3(3), 13–24. Retrieved in August 2021 from <https://hrcak.srce.hr/233323>.

Костић, Пурић (2021): Љ. Костић, Д. Пурић, Ставови студената педагошких и учитељских факултета Западног Балкана о коришћењу електронске књиге у измењеном друштвеном контексту, у: С. Маринковић (ур.), *Наука, настава и учење у измењеном друштвеном контексту*, Ужице: Педагошки факултет, 73–94.

Маклуан (2012). М. Makluan, *Elektronski mediji i kraj kulture pismenosti*, Loznica: Каргос.

Малакиас, Малакиас, Албертин (2021): R. F. Malaquias, F. F. O. Malaquias, A. L. Albertin, *Understanding the Effect of Culture on E-Book Popularity during COVID-19 Pandemic*, *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 20(2), 182–188. Retrieved in July 2021 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1304888.pdf>.

Мачкал (2009): L. Matschkal, *E-books – Elektronische Bücher. Nutzung und Akzeptanz. Umfrage an bayerischen Universitäts- und Hochschulbibliotheken*, Munich: Ludwig-Maximilians-Universität, Librarianship. Retrieved in August 2021 from https://epub.uni-muenchen.de/10942/1/Auswertung_E-Book-Umfrage_LMU.pdf.

Маширевић (2015): Љ. Маширевић, Утицај дигитализације на будућност књиге, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 147, Београд: Завод за проучавање културног развоја, 82–99.

Мизрахи, Салаз, Курбаноглу, Бустани (2018): D. Mizrachi, A. M. Salaz, S. Kurbanoglu, J. Boustany, on behalf of the ARFIS Research Group, *Academic reading format preferences and behaviors among university students worldwide: A comparative survey analysis*, *PLoS ONE*, 13(5), e0197444. Retrieved in December 2021 from <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0197444>.

Минчић Обрадовић (2011). К. Minčić Obradović, *E-books in Academic Libraries*, Oxford – Cambridge – New Delhi: Chandos Publishing.

Одић (2015): С. Одић, Електронска књига, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 149, Београд: Завод за проучавање културног развоја, 229–243.

Пиктон (2014): I. Picton, *The Impact of ebooks on the Reading Motivation and Reading Skills of Children and Young People: A rapid literature review*, London: National

Literacy Trust. Retrieved in August 2021 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED560635.pdf>.

Прелер, Цвален, Гросер (2014): М. Preller, S. Zwahlen, S. Grösser, *E-Reader im Studium: Evaluationsstudie zur Einführung elektronischer Literatur an der Berner Fachhochschule*, Bern: Berner University of Applied Science. Retrieved in August 2021 from <https://www.alexandria.unisg.ch/228622/1/2014-01-Studie-Papierverbrauch.pdf>.

Радић Бојанић, Топалов (2012): Б. Радић Бојанић, Ј. Топалов, Електронски извори СОБИСС и КОБСОН у функцији високошколског образовања: ставови и навике студената корисника, *Читалоније*, 20, Панчево: Градска библиотека, 33–43.

Сеин (2020): М. К. Sein, The serendipitous impact of COVID-19 pandemic: A rare opportunity for research and practice, *International Journal of Information Management*, 55. Retrieved in December 2021 from <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0268401220308689?token=242A14F8D121952F6F3884740D1283AAE186A3378828CDD0C22D9A98581C80D83340DD8D98F143A4918931F52FE79CE4&originRegion=eu-west-1&originCreation=20211230204058>.

Спицер (2015): М. Spitzer, Buch oder E-Book?, *Nervenheilkunde*, 5, 319–325. Retrieved in August 2021 from https://www.znl-ulm.de/Veroeffentlichungen/Geist_und_Gehirn/NHK15_Buch_Oder_E-Book.pdf.

Таит, Марцуку, Рид (2016): Е. Tait, К. Martzoukou, Р. Reid, Libraries for the future: the role of IT utilities in the transformation of academic libraries, *Palgrave Communications*, 2(1), 1–9. Retrieved in December 2021 from <https://www.nature.com/articles/palcomms201670.pdf>.

Тосун (2014): N. Tosun, A Study on Reading Printed Books or E-books: Reasons for Student-Teachers Preferences, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 13(1), 21–28. Retrieved in July 2021 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1018172.pdf>.

УНЕСКО (2020): UNESCO, *Responding to COVID-19 and beyond The Global Education Coalition in action*. Retrieved in December 2021 from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374364>.

Хамовић (2008): Z. Hamović, Uvođenje u Internet, u: D. Vuksanović (ur.), *Knjiga za medije – mediji za knjigu*, Beograd: Clio, 219–247.

Хе, Жанг, Ли (2021): W. He, Z.(J.) Zhang, W. Li, Information technology solutions, challenges, and suggestions for tackling the COVID-19 pandemic, *International Journal of Information Management*, 57. Retrieved in December 2021 from <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0268401220314869?token=31E1B27F38BE4CD8B3993CA68DEFDC0A32F58F4D66FDB0229FAFF565D548E0062FCC0046893E22944D252BB06541A20B&originRegion=eu-west-1&originCreation=20211230204746>.

Daliborka S. Purić

University of Kragujevac
Faculty of Education in Užice
Department of Methodology

Ljiljana S. Kostić

Department of Languages and Literature

THE USE OF E-BOOK DURING THE HEALTH CRISIS BY STUDENTS OF WESTERN BALKANS' TEACHER TRAINING AND EDUCATION FACULTIES

Summary: The closure of educational and cultural institutions during the COVID-19 pandemic has led to changes in the traditional teaching model and the transition to online teaching. Since access to textbooks and professional literature was significantly difficult in completely new conditions, the resources of information and communication technologies were included in the teaching process, among which the e-book took an important place.

The authors examine the experiences of students of teacher training faculties and faculties of education (N = 394) in relation to (a) the use of e-book for study purposes; (b) the impact of the COVID-19 pandemic on the use of e-book for study purposes and (c) the factors that initiated the use of e-book. Research results show that two thirds of the respondents use this book format. According to the experience of more than a third of students, the current health crisis has contributed to the use of e-books to a greater extent than before, while a quarter of the respondents were motivated to start using it. The use of e-books was initiated mostly under the influence of professors and by independent internet search.

Future class teachers and preschool teachers from the Western Balkans are open to the use of modern technologies, and the current pandemic has intensified the use of e-books for the purpose of their education, which has contributed to overcoming the difficulties caused by the health crisis, as well as to gaining competence in efficient work with future generations of readers of various forms of text.

Keywords: e-book, COVID-19 pandemic, students of teacher training and education faculties, Western Balkans.